

מעמד חצר ביישוב קהילתי לעניין מעשרות

א. בספרי חבל נחלתו (ח"ג סי' נ) עסקתי בשאלה באיזו חצר חייבים שני השכנים לבנות גדר ביניהם כדי למנוע היזק ראייה. מסקנתי הייתה שמצאנו חיוב לבניית גדר בין חצרות שני שכנים בראש מסכת ב"ב, ועל שניהם מוטל חיוב הדדי לבניית הגדר ביניהם למניעת היזק ראייה. ולכאורה, כיון שבמושבים וביישובים קהילתיים כמעט שלכל אחד יש חצר פרטית וגבול משותף עם חצרות של אחרים, מוטל על השכנים לבנות גדר ביניהם, כפי שנפסק בשו"ע (חו"מ סי' קנז סע' א). בגינה אין יכולת לכפות בניית גדר (שם סי' קנח סע' א), מכיון שרק בחצר היו עושים תשמישים צנועים כגון כביסה או אפייה ובישול או שירותים, וכדברי רש"י (ב"ב ב, א) "ורוב תשמישן בחצר". בימינו החצרות שליד הבתים משמשות לגינת נוי ולמקום משחק לילדים, ואין משתמשים בהן תשמיש הצריך צניעות, וע"כ נלענ"ד שאין דין כפייה על בניית גדר בין שכנים. ופוק חזי שחוקי העזר של העיריות והמועצות המקומיות אינם מחייבים זאת, ונראה שכן מנהג המדינה בימינו בחצרות של בתים פרטיים. לכן אין לשכן אחד יכולת לכפות את חברו לבנות גדר ביניהם.

עתה יש לעיין אם חצר שלנו קובעת בימינו לעניין מעשרות, והאם השם 'חצר' משמש בימינו כשימושו בימי המשנה¹.

ב. נאמר במשנה במסכת מעשרות (פ"ג מ"ה):

איזוהי חצר שהיא חייבת במעשרות? רבי ישמעאל אומר: חצר הצורית שהכלים נשמרים בתוכה. רבי עקיבא אומר: כל שאחד פותח ואחד נועל פטורה. רבי נחמיה אומר: כל שאין אדם בוש מלאכול בתוכה חייבת. רבי יוסי אומר: כל שנכנס לה ואין אומר מה אתה מבקש פטורה. רבי יהודה אומר: שני חצרות זו לפניו מזו הפנימית חייבת והחיצונה פטורה.

פירש הריב"מ²:

ואי זהו חצר שחייבת במעשרות? ר' ישמעאל אומר: חצר הצורית שהכלין נשמרין וכו'. מאי חצר הצורית, אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: מקום שמושיבין שם שומר בחצרותיהן. ר' עקיבה כל שאחד פותח ואחד נועל פטורה. פי' כגון חצר דשותפין. ר' נחמיה אומר: כל שאין אדם בוש לאכול בתוכה

1 בחבל נחלתו חלק יב (סי' לו), שם דנתי בעניין פטור ממעשרות באכילת עראי, הסקתי שאין לאכול אכילת קבע בחצר כזאת פרי שגדל בה ללא הפרשת מעשרות, ומותר רק לקטוף ולאכול אחד אחד, עיי"ש.

חייבת. ובוש ולא בוש, מקום שבוש פטור, מקום שאינו בוש חייב. ר' יוסי אומר: כל שנכנס לה אדם ואין בני חצר אומרים לו מה אתה תבקש פטורה. ר' יהודה אומר: שתי חצרות זו לפניו מזו הפנימית חייבת. דלא דרסי בני חיצונה עלה, וכיון שכן הוא נועל הוא פותח. והחיצונה פטורה. פי' הואיל ובני פנימית נפקי מתמן הוה ליה כחצר השותפין, שהוא נועל ובני הפנימית פותחין, שדרכן עליה. ר' בון בר חייא שאל לפני ר' זירא מה בא ר' יהודה להוסיף על דברי ר' יהודה רבו, אמר לו ולא כלום. שאלו את ר' הלכה כדברי מי, אמר להן כדברי כולן להחמיר. ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן: כל אילו התנאין מן הבית למדו, בית טובל דבר תורה, דכתיב בערתי הקדש מן הבית, ובית כלים נשמרין שם, ואין אדם בוש לאכל שם, וכשניכנס אדם שם אומר לו מה תבקש וכו'.

הריבמ"ץ בסוף דבריו מצטט את הירושלמי, לפי גירסתו.

ג. כיון שהלכה כדברי כל התנאים במשנה לעיל להחמיר, נבדוק את התאמת חצר בימינו לקריטריונים במשנה.

לחצרות בימינו (בתוך ישובים קהילתיים) אין בדרך כלל לא גדר לשמירה ולא שער, ואם יש גדר ושער הם עשויים לנוי ולא נמצאים כדי לחסום כניסת אורח בלתי קרוא. אף גדרות בטון נמוכות בין בתים הן חלק מתקנות בנייה כדי לתחם את השטח של בונה הבית, ולא נבנו מרצון התושבים לשם יצירת חצר שמורה רק ליושבי הבית לעשות שם דברי צניעות וכד'. ממילא שתי הדעות הראשונות (ר' ישמעאל ור' עקיבא) כלל לא מתקיימות בה כי אין גדר ואין שער. אנו קוראים לה 'חצר', אבל במהות היא שונה לגמרי מהחצר של חז"ל.

הקריטריון "כל שאין אדם בוש לאכול בתוכה חייבת" לבושתנו לא שייך בימינו כלל (לענ"ד). חל, וזה לא לשבחנו, שינוי התנהגותי בין ימיהם לימינו. היום הרבה מאוד אירועים בהם האכילה עיקר, נעשים דווקא בגנים ובגינות, ובני אדם אוכלים ויושבים כבחצר גינת ביתן המלך ואינם בושים מעצמם ולא מאחרים הצופים בהם. לכן הקריטריון של מקום שאין מתביישים לאכול בו לענ"ד לא שייך בימינו, כי אין בושים מלאכול בחוץ לעיני העוברים ברשות הרבים.

לגבי "כל שנכנס לה אדם ואין בני חצר אומרים לו מה אתה תבקש", כיון שהחצרות פרטיות שואלים את המשוטט בחצר שאינה שלו: 'מה תבקש'. בימינו נדירה מאוד חצר משותפת שפתוחים אליה שני בתים השייכים לשני אנשים, והיא סגורה בגדר ושער או בית שער. אולם על אף ששואלים אדם 'מה תבקש' אם אינו מבני הבית, לענ"ד חצר בביתם ביישובים שלנו אינה קובעת למעשרות.²

2 בערים או בישובים שיש חצרות מוקפות בגדר וסגורות בשער, נראה שיש להן דין חצר לקביעות מעשרות, אע"פ שבימינו שימושי החצר אינם כבזמן חז"ל.

ד. כתב בפיה"מ לרמב"ם (מעשרות פ"ג מ"ה):

כשם שהבית קובע למעשר כך גם החצר קובעת למעשר, והוא שלא תהא מופקרת אלא משתמרת, ונחלקו בכך כמו שאתה רואה, ואמרו כל שאחד פותח ואחד נועל, ר"ל ואפילו היו בה שני בתים לשני בני אדם וזה משאיר את הפתח נעול, הואיל ובא הדייר השני ופותח או להיפך. והלכה כדברי כולן להחמיר. ונראה שזה הקו המנחה העיקרי שתהא חצר המשתמרת, והחכמים במשנה נחלקו מה הם הסימנים לכך בימיהם שהחצר שמורה.

ה. נאמר בירושלמי מעשרות (פ"ג ה"ג):

איזו היא חצר, תני רבי ישמעאל כל שהשומר יושב על פתחה ומשמר. רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן כולהון מן הבית למדו, בית טובל דבר תורה, אמר ביערתי הקדש מן הבית. שמעון קומי רבי יוחנן אמר לון הלכה כדברי כולהון להחמיר.

מן הירושלמי יש ללמוד שחצר שמאפינייה הם כבית היא החצר המחייבת וקובעת למעשרות, אבל שטח פתוח מועט מסביב לבית שיש בו משחקי ילדים (ארגז חול, נדנדות וכד') או כמה עצי פרי של דיירי הבית - אינו נחשב חצר אלא גינה.

וכן עולה מן הרמב"ן (בבא מציעא פח, א):

הא דאמר ר' ינאי אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית ור' יוחנן אמר אפילו חצר קובעת. קשיא לן עלה, דתנן (מעשרות פ"ג מ"ה) איזהו חצר שחייבת במעשר כל שהכלים נשמרים בתוכה, ואייתנין לה בגמ' במסכת נדה פרק יוצא דופן (מוז, ב), וקשיא לר' ינאי דאמר חצר אינה קובעת, והכי נמי אמרינן במסכת ביצה (לה, א) דחצר קובעת, ואיכא למימר הכא מדאורייתא התם מדרבנן דגזרו בה משום שהיא משתמרת כבית אתי לאיחלופי בבית, וכן נראה בירושלמי שאמרו במסכת מעשרות על אותה משנה ר' שמואל בשם ר' יוחנן כולהון מן הבית למדו, ועוד אמרו שם (ה"א) ר' יוחנן אמר מקח וחצר ושבת אינן תורה. וזהו כמו שפירשת'...

וכ"כ החזון איש (מעשרות סימן ה, טו):

בירושלמי פ"ג ה"ג כולהון מן הבית למדו בית טובל מה"ת כו', ובב"מ פ"ח א' אמר מה בית משתמר אף חצר משתמרת, ונראה דנקט מילתא קמייתא דתנן ולכל חד כדאית ל'.
ו. פסק הרמב"ם (הל' מעשר פ"ד הל' ז-ח):

כשם שהבית קובע למעשר כך החצר קובעת למעשר, ומשייכנסו לחצר דרך השער נקבעו אף על פי שלא הכניסן לתוך הבית.

אי זו היא חצר הקובעת, כל שהכלים נשמרין בתוכה, או שאין אדם בוש מלאכול בתוכה, או חצר שאם יכנס אדם לה אומרין לו מה אתה מבקש, וכן חצר שיש בה שני דירורין או שהיא לשני שותפין שאחד פותחה ונכנס ואחד בא ונכנס או יוצא ונועל, הואיל והן פותחין ונועלין הרי זו קובעת.

כאמור, כיון שהלכה כדברי כולם להחמיר הביא הרמב"ם בהל' ח את דעות כל התנאים במשנה, אבל מהקדמתו בהל' ז 'ומשיכנסו לחצר דרך שער' משמע שהשער מעכב, וחצר שאין לה שער, וכמובן גדר שעוצרת אפשרות להיכנס מבשאר כיוונים, ופתוחה לבית, אינה מחייבת במעשרות.

וכן מדברי הרמב"ם (הל' מעשר פ"ד ה"א):

אין הטבל נקבע למעשרות מן התורה עד שיכניסנו לביתו שנאמר בערת הקדש מן הבית. והוא שיכניסנו דרך השער שנאמר ואכלו בשעריך, אבל אם הכניס תבואתו דרך גגות וקרפיפות פטור מן התרומה ומן המעשרות.

וכיון שחצר הנשמרת הושוותה לבית, נראה שכשם שבית מחייב דווקא בכניסה דרך שער, כן הדין בחצר שקובעת למעשרות רק בנכנס דרך שער. אבל סתם חצר שאינה מגודרת ואין לה שער אינה מחייבת.

ז. אם נכריע שהנקרא 'חצר' בימינו הוא בעצם 'גינה', יש לכך משמעות הלכתית נוספת.

נאמר במעשרות (פ"ג מ"י):

תאנה שהיא עומדת בחצר ונוטה לגינה אוכל כדרכו פטור, עומדת בגינה ונוטה לחצר אוכל אחת אחת פטור ואם צירף חייב...

פירש ר' עובדיה מברטנורא:

אוכל כדרכו. מן הנוף העומד בגינה. אוכל אחת אחת. מן הנוף הנוטה לחצר. ואם צירף, שנים חייב.

היינו, בגינה מותר לאכול כדרכו ואין בזה קביעות למעשרות, לעומת זאת האוכל מתאנה הגדלה בחצר מותר רק באכילת עראי, אחת אחת.

וכן פסק הרמב"ם (הל' מעשר פ"ד ה"ז):

הייתה עומדת בחצר ונוטה לגינה הרי זה אוכל ממנה בגינה **כדרכו**, כאילו הייתה נטועה בגינה, הייתה נטועה בגינה ונוטה לחצר הרי זו כנטועה בחצר, שאינו אוכל שם אלא אחת [אחת]...

וביאר בדרך אמונה (שם ס"ק קיד-קיט):

ונוטה לגינה. נוף אחד מן התאנה נוטה לגינה:

הרי זה אוכל ממנה בגינה כדרכו. אפילו הרבה כיון שאוכל דרך עראי, ודוקא כשהאדם האוכל עומד בגינה ואוכל שם:

כאילו הייתה נטועה בגינה. ואם נטועה בחצר והאיש עומד בגינה ונוטל מהנוף שבחצר ואוכל מסופק הירושלמי בזה, דאפשר דזה גרע מהעביר בחצר במזיד דקי"ל דחייב כנ"ל הי"ג, דכיון שעוסק בפעולת הוצאה מהחצר אין זה כמכניס בחצר:

ונוטה לחצר. והאיש עומד בחצר ואוכל:

אלא אחת אחת. ובתוספתא איתא דדוקא תולש ואוכל, אבל אם לקט והניח על השלחן אפילו אחת אסור, אבל רבנו לא הביא תוספתא זו:

אחת. וכן אם נוטה לבית. וי"א דכל זה דוקא כשהאילן נוטה דרך שער החצר, אבל אם עולה למעלה מהחומה אין כאן ראיית פני הבית והחצר, דהוי כדרך גגות. וי"א שאין חילוק בזה.

* * *

העולה מבירור זה הוא שמי שקוטף הוא או ילדיו או אורחיו בגינתו מפרי העצים הגדלים בחצר ליד ביתו, מותר לו לאכול בתוך הגינה כמה פירות יחד, או אשכול ענבים שלם, ללא הפרשת תרו"מ, ואינו חייב לאכול רק פלח פלח או ענב ענב.

אל תירא אברם. ממי נתיירא? ר' ברכיה אמר משם נתיירא. הדא הוא דכתיב (ישעיה מא) ראו איים וייראו קצות הארץ ויחרדו וגו', מה איים הללו מסויימים בים, כך היו אברהם ושם מסויימים בעולם, וייראו, זה נתיירא מזה וזה נתיירא מזה, זה נתיירא מזה לומר שמא תאמר אברהם שיש בלבו עליי שהרגתי את בניו, וזה נתיירא מזה לומר שמא תאמר אברהם שיש בלבו עלי שהעמדתי רשעים. קצות הארץ. זה שרוי בקיצו של עולם, וזה שרוי בקיצו של עולם. קרבו ויאתיון, זה קרב אצל זה וזה קרב אצל זה, איש את רעהו יעוזרו, זה עוזר לזה בברכות, וזה עוזר לזה במתנות, זה עוזר לזה בברכות ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון וגו', וזה עוזר לזה במתנות ויתן לו מעשר מכל, ויחזק חרש זה שם שעשה את התיבה, את צורף זה אברהם שצָרפו הקדוש ברוך הוא בכבשן האש. מחליק פטיש את הולם פעם - שהחליק פטישו והלם את כל באי עולם בדרך אחת למקום. אומר לדבק טוב הוא אלו אומות העולם שהן אומרין מוטב להידבק באלוה של אברהם ולא נדבק בעבודה זרה של נמרוד. ויחזקהו במסמרים, החזיק אברהם את שם במצוות ומעשים טובים, ולא ימוט אברהם.

בראשית רבה פרשה מד סימן ז